

Radosław Gross

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Związek Samopomocy Chłopskiej na olsztyńskiej wsi (1945–1948). Początki „polityki klasowej”

Streszczenie: Artykuł został poświęcony roli, jaką odegrał Związek Samopomocy Chłopskiej (ZSCh) w realizacji polityki władz komunistycznych na olsztyńskiej wsi w latach 1945–1948. Skupiono się na ukazaniu okoliczności powołania ZSCh i Spółdzielni Samopomoc Chłopska, kierunków działań podejmowanych wobec chłopów, w tym realizacji tzw. polityki klasowej, opierającej się na segregowaniu chłopów pod względem wielkości posiadanych gospodarstw, uprzywilejowaniu ekonomicznym mniej zamożnych i dyskryminacji bogatszych.

Słowa kluczowe: Związek Samopomocy Chłopskiej, wieś, „polityka klasowa”, chłop

Wpływy komunistów na wsi w pierwszych latach po zakończeniu wojny, mimo reformy rolnej, nie były silne. Zwiększyć je, i w efekcie ułatwić przejście kontroli nad ludnością wiejską, miała „polityka klasowa”. Niejednorodność społeczności chłopskiej, tak mocno podkreślana przez komunistów, stała się podstawą segregacji właścicieli gospodarstw indywidualnych, której kryterium była ich zamożność, a jej głównym wyznacznikiem obszar gruntów. Zgodnie z doktryną, po wyeliminowaniu ziemiaństwa, kolejnym „przeciwnikiem” komunistów na wsi stali się najbogatsi chłopci. Potencjalnym sprzymierzeńcem w wyeliminowaniu z życia wsi i pozbawieniu wpływów gospodarczych zamożnych chłopów, mieli być właściciele gospodarstw drobnych i średnich. Rozbijając tradycyjne więzi społeczne i poczucie wspólnoty, komuniści antagonizowali jednych chłopów przeciwko drugim. Chłopi podzieleni stawali się łatwiejszym środowiskiem do opanowania przez władzę. Już w końcu 1944 r. komuniści dostrzegli potrzebę zorganizowania małorolnych i średniorolnych chłopów i narzucenia im kierunku działań na wsi. Głównym narzędziem oddziaływania władzy komunistycznej na oblicze ideowe i działalność zawodowo-gospodarczą na wsi miał być Związek Samopomocy Chłopskiej¹. Dodajmy,

¹ 24 XI 1944 r. podczas posiedzenia Centralnej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Demokratycznych podjęto ostateczną decyzję o utworzeniu organizacji zawodowo-gospodarczej zrzeszającej chłopów mało-

że komuniści potrzebowali organizacji, poprzez którą mogliby realizować własne cele społeczno-gospodarcze na wsi, niezależnie od postawy „lubelskiego” SL².

Aparatem wykonawczym przedsięwzięć gospodarczych ZSCh, wymagających uruchomienia środków finansowych i zagospodarowania substancji majątkowej, stać się miały spółdzielnie. Ramieniem gospodarczym podstawowego ogniwa ZSCh – zarządu gminnego, miała być uniwersalna gminna spółdzielnia Samopomocy Chłopskiej³. Komuniści nie chcieli opierać się na istniejących na wsi spółdzielniach spóżywców czy spółdzielniach rolniczo-handlowych. Przypomnijmy, że unifikujący się ruch spółdzielczy ze „Społem” na czele był w znacznej mierze zdominowany przez wpływy PPS⁴. Potrzebowali własnej, zależnej wyłącznie od ich partii, organizacji zawodowo-gospodarczej, organizującej życie gospodarcze wsi poprzez kontrolowane spółdzielnie samopomocowe. Dodajmy, że okolicznością sprzyjającą powołaniu ZSCh były także skutki reformy rolnej, w wyniku której, po parcelacji majątków ziemskich, pozostały tzw. resztówki, tj. sady, pasieki, stawy, ogrody, a także gorzelnie, browary, cukrownie itp., niepodlegające rozdziałowi. Istniała więc potrzeba objęcia nad nimi kontroli, co komuniści wykorzystali jako argument do powołania ZSCh, który miał je zagospodarować na zasadach spółdzielczych⁵.

ZSCh pełniło więc podwójną rolę: miało zapewnić komunistom wpływy polityczne na wsi (w razie konieczności zastąpić w tym względzie „niepewne” koncesjonowane SL i jednocześnie ograniczyć oddziaływanie niezależnych ludowców z SL „Roch”, później PSL) oraz realizować cele gospodarcze poprzez utworzenie sieci spółdzielni samopomocowych, podporządkowanych PPR. Uniwersalna spółdzielnia „samopomocowa” obej-

rolnych i średniorolnych, która zająć się miała organizowaniem życia gospodarczego wsi, w tym rozwijaniem „samopomocy chłopskiej”, zob. *Komunikat z posiedzenia Centralnej Komisji Porozumiewawczej Stronnictwa Demokratycznego*, „Robotnik” 1944, nr 16 z 28 XI. Związek Samopomocy Chłopskiej formalnie powołano podczas Kongresu Chłopskiego Ziemi Wyzwolonych, który odbył się w Lublinie w dniach 30–31 XII 1944 r., zob. *Kongres Związku Samopomocy Chłopskiej w Lublinie w dniach 30–31 grudnia 1944 r. Sprawozdanie stenograficzne*, Lublin 1945. Dodajmy, że w statucie ZSCh zapisano, że jego członkami mogli zostać „wszyscy chłopcy, a szczególnie małorolni i średniorolni”, co w praktyce przesądziło o wyłączeniu z ZSCh bogatych chłopów, zob. Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Wojewódzki Urząd Ziemski (dalej: WUZ), 618/9, Statut Związku Samopomocy Chłopskiej, art. 11, pkt. a; S. Jarecka-Kimłowska, *Z problemów spółdzielczości wiejskiej w Polsce w latach 1944–1957*, Warszawa 1977, s. 22, 24.

² M. Nadolski, *Komuniści wobec chłopów Polsce. Mity i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 178–179.

³ Cz. Szczepańczyk, *Związek Samopomocy Chłopskiej w latach 1944/1945–1956/1957*, Kielce 1992, s. 16–17.

⁴ W dniach 25–26 XI 1944 r., podczas Zjazdu Spółdzielczego, dokonano unifikacji ruchu spółdzielczego. Powołano jedną centralę gospodarczą dla wszystkich spółdzielni pod nazwą „Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP (kierowany przez działaczy PPS) oraz jeden wspólny Związek Rewizyjny Spółdzielni RP (kierowany przez działaczy PPR). Działalność gospodarza istniejących i powstających spółdzielni podlegała „Społem”, a sprawy organizacyjno-szkoleniowe oraz lustracja leżały w gestii Związku Rewizyjnego. Głównymi kierunkami działalności „Społem” na wsi stało się rozdzielnictwo artykułów reglamentowanych, skup artykułów rolnych z dostaw rzeczowych, a następnie skup wolnorynkowy oraz ich przetwórstwo, zob. S. Jarecka-Kimłowska, op. cit., s. 18–21.

⁵ Cz. Szczepańczyk, op. cit., s. 10.

mująca całą gminę, po wyeliminowaniu konkurujących ekonomicznie ze sobą dotychczasowych spółdzielni spożywców i spółdzielni rolniczo-handlowych, w zdecydowany sposób miała przywiązać i podporządkować państwu producentów rolnych, ograniczyć im możliwość zbytu towarów rolnych i zaopatrzenia w artykuły spożywczo-przemysłowe⁶. Ten aspekt przyczyn powołania ZSCH wiązał się wyraźnie z „przygotowaniem przedpola” do ewentualnego przekształcenia gospodarki chłopskiej w zespółową, z perspektywą kolektywizacji wsi, choć komuniści jeszcze na przełomie 1944 i 1945 r. stopniowali swoje zamiary, nie w pełni je ujawniając. Ten ostatni cel powołania ZSCH oznaczał jednocześnie zepchnięcie na margines życia społeczno-gospodarczego wsi bogatych chłopów (tzw. kułaków). Poza tym ZSCH ułatwić miał zagospodarowanie wspomnianych już tzw. resztówek⁷.

Na Warmii i Mazurach pierwsze formy organizacyjne Związku Samopomocy Chłopskiej powstały pod koniec maja 1945 r., a w lipcu powołano komisaryczny Zarząd Wojewódzki ZSCH, z prezesem Jerzym Burskim z SL⁸, oraz zarządy powiatowe w Nidzicy, Suszu, Węgorzewie i Lidzbarku Warmińskim. Ponadto w trakcie organizacji były zarządy powiatowe w Ostródzie, Kętrzynie, Giżycku i Mrągowie⁹. Do końca 1945 r. zorganizowano 16 zarządów powiatowych i 41 zarządów gminnych. Jednak w nieco późniejszych sprawozdaniach stwierdzono, że w tym czasie „prezydium pracowało nie-

⁶ Po utworzeniu ZSCH spółdzielczość rolniczo-handlowa na wsi, wspierana przez PPS, istniała niezależnie od ZSCH jeszcze przez ponad dwa lata, co wiązać należy z wyjściem z konspiracji niezależnych ludowców i powołaniem w sierpniu 1945 r. PSL. Komuniści, w obliczu zbliżającej się rozgrywki z PSL, nie chcieli przejmować dotychczasowych spółdzielni spółemowskich na wsi, gdyż to mogło zaognić ich stosunki z PPS, która była im potrzebna jako sojusznik w walce z niezależnymi ludowcami, stąd sprawa podporządkowania tych spółdzielni spółdzielniom samopomocowym, do wyborów sejmowych w 1947 r. stała się drugoplanowa. Dopiero na przełomie 1947 i 1948 r. spółemowskie spółdzielnie rolniczo-handlowe zostały włączone do spółdzielczości samopomocowej, która w 1948 r. stała się na terenie gminy wspomniana już spółdzielnią uniwersalną i wszechogarniającą. Teoretycznie w gminach miała obowiązywać zasada, że przy łączeniu spółdzielni wiejskich zarząd powstającej gminnej spółdzielni SCH przejmować mieli członkowie zarządu spółdzielni silniejszej (w przypadku, gdy spółdzielnią przejmującą była spółdzielnia spożywców, wówczas przejmować ona miała statut i nazwę spółdzielni SCH). W praktyce najczęściej zarząd tworzonej GS SCH przejmowali dotychczasowi członkowie zarządu spółdzielni samopomocowej (członkowie gminnego zarządu ZSCH), nawet wówczas, gdy prowadziła ona mało ożywioną działalność, zob. S. Jarecka-Kimłowska, *Polityka spółdzielcza na wsi polskiej w latach 1944–1970 (przyczynek do genetyki polityki spółdzielczej w rolnictwie)*, Warszawa 1978, s. 14; M. Nadolski, *Komuniści wobec chłopów...*, s. 191–194.

⁷ A. Mieczkowski, *Geneza i działalność polityczna Stronnictwa Ludowego 1944–1949*, Lublin 1987, s. 71; M. Nadolski, *Komuniści wobec chłopów...*, s. 180–185. Dodajmy, że na Warmii i Mazurach PZGS i gminne spółdzielnie SCH przejęły stosunkowo niewiele tzw. resztówek. Według wykazu z 28 IV 1949 r. posiadały 8 tego typu obiektów (w tym 5 gorzelni) o łącznej powierzchni 232,5 ha, zob. APO, UW, 391/2436, Wykaz gospodarstw posiadanych przez PZGS i GS „Samopomoc Chłopska”, 28 IV 1949 r., b.p.

⁸ Bezkrzytyczną i „lukrowaną” ocenę roli ZSCH na Warmii i Mazurach przedstawił w 1967 r. ostatni prezes ZW ZSCH w Olsztynie, Marian Porzuczek, zob.: M. Porzuczek, *Udział Związku Samopomocy Chłopskiej w zagospodarowaniu Warmii i Mazur*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1967, nr 3, s. 405–418.

⁹ APO, ZW ZSCH, 901/43, Sprawozdanie organizacyjne ZW ZSCH na Okręg Mazurski za okres 22 V 1945 – 15 VIII 1945 r., 15 VIII 1945 r., k. 4.

sprawnie”, a organizacja nie podejmowała poważniejszych działań¹⁰. Co ciekawe, pod koniec 1945 r. wpływy w strukturach ZSCh na Warmii i Mazurach zaczęli przejmować członkowie PSL. Według relacji kierownika Wydziału Rolnego KW PPR Stanisława Langego, jesienią 1945 r. do zarządów powiatowych ZSCh przeniknęło część działaczy PSL, które – jego zdaniem – chciało w ten sposób „opanować Sam[opomoc] Chłopską i masy chłopskie”¹¹. W związku z tym w styczniu Egzekutywa Wydziału Rolnego KW PPR zdecydowała o wyborze nowego Zarządu Wojewódzkiego, który podjąć miał energiczne działania w celu oczyszczenia istniejących ogniw ZSCh i powoływania nowych, w składzie których mieli znaleźć się działacze PPR. 3 lutego 1946 r., w wyniku „wyreżyserowanych” wyborów powołano nowy skład ZW ZSCh, jak się okazało, wadliwie. Lista osób zgłoszonych do Zarządu liczyła 10 nazwisk, zamiast 11. W dodatku w składzie nowo wybranego Zarządu na 10 osób, 9 było członkami PPR¹². Wobec tego ZG ZSCh nie uznał tego wyboru i powołał zarząd komisaryczny. Do jego Prezydium weszli: Jerzy Burski – prezes, Michał Sokołowski – wiceprezes (prezes urzędujący), Władysław Grefkowicz – skarbnik, Paweł Prejs – sekretarz, Stanisław Bukowski (z-ca sekretarza). Poza Burskim z SL i Grefkowiczem z SD, pozostali byli członkami PPR¹³.

Potrzeba realizacji „polityki klasowej” na wsi i poszerzania wpływów PPR wymagała więc „oczyszczenia” składu władz wojewódzkich Związku, a z czasem także władz niższego szczebla z działaczy PSL. Z zachowanych relacji wynika, że do akcji tej przystąpiono po II Kongresie Ogólnopolskim Związku Samopomocy Chłopskiej (10–12 marca 1946 r.)¹⁴. Tworzone zarządy powiatowe ZSCh miały składać się z „wypróbowanych” działaczy PPR. Stąd nie dopuszczano do udziału w zebraniach wyborczych delegatów wybranych przez zjazdy gminne, lecz osoby wyznaczone odgórnie przez komitety powiatowe PPR. W ten sposób eliminowano członków PSL ze struktur powiatowych związku¹⁵. W kwietniu 1947 r. prezes ZW ZSCh, Michał Sokołowski, mógł stwierdzić:

¹⁰ Wizytujący w styczniu 1946 r. Okręg Mazurski z ramienia KC PPR Józef Walnkiewicz zapisał: „Samopomoc Chłopska pracuje źle. [...] Prezes [Zarządu Wojewódzkiego] ob. [Jerzy] Burski z SL-u jest jednocześnie wiceprezydentem miasta [właśc. zastępcą pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski – R.G.], jest zapracowany i w pracy w SCh nie udziela się. To samo jest z wiceprezesem SCh tow. [Michałem] Sokołowskim, który pełnił dotychczas funkcję pierwszego sekretarza [KW] PPR i nie mając czasu również nie udzielał się. [...] Członkowie naszej Partii nie doceniają znaczenia Sam[opomocy] Chł[opskiej]”, AAN, KC PPR, 295/XII-7, Sprawozdanie z podróży służbowej odbytej na terenie Okręgu Mazurskiego przez Józefa Walnkiewicza w dniach 17–27 I 1946 r., k. 43.

¹¹ AAN, KC PPR, 295/XII-61, Sprawozdanie Wydziału Rolnego KW PPR w Olsztynie za listopad 1945 r., 19 XII 1945 r., k. 12. Dodajmy, że władze PSL jesienią 1945 r. istotnie zaleciły swym członkom udział w istniejących lub tworzonych spółdzielniach SCh, zob. B. Łukaszewicz, *Polskie Stronnictwo Ludowe na Warmii i Mazurach w latach 1945–1949*, Olsztyn 1991, s. 58.

¹² APO, KW PPR, 1073/147, Pismo wiceprezesa ZW ZSCh w Olsztynie, Michała Sokołowskiego, do ZG ZSCh, 19 II 1946 r., k. 1.

¹³ AAN, ZG ZSCh, 160/248, k. 3–4; zob. także B. Łukaszewicz, op. cit., s. 58

¹⁴ Wówczas rozprawiono się z próbami wejścia PSL do kierownictwa centrali ZSCh, zob. Cz. Szczepańczyk, op. cit., s. 33, 89–99.

¹⁵ AAN, ZG ZSCh, 160/302–2, Protokół zjazdu powiatowego ZSCh w Suszu, 27 X 1946 r., k. 103.

„W Zarządach Powiatowych [ZSch] prócz Szczytna, wszędzie przeważają nasi ludzie i to tak w Zarządach, jak i pracownicy”¹⁶.

Walka o wpływy i nową, „klasową politykę” na wsi, obok struktur ZSch, objęła także spółdzielnie samopomocowe tworzone w gminach. Członkami wielu zarządów spółdzielni rolniczo-handlowych byli działacze lub sympatycy PSL. Przejmowanie kontroli nad nimi i tworzenie nowych spółdzielni samopomocowych było koordynowane przez powiatowe struktury PPR. Czasami działania te przybierały formę rozwiązań siłowych. Ich przykładem było przejście przez PPR kontroli nad spółdzielnią samopomocową zorganizowaną w lutym 1946 r. w Mrągowie, której zarząd stanowili członkowie PSL. Z protestu złożonego później przez Zarząd Powiatowy PSL w Mrągowie dowiadujemy się, że do sali, w której odbywało się zebranie, mające powołać nowy skład Rady Nadzorczej spółdzielni, lokalni działacze PPR nie zawahali się wprowadzić funkcjonariuszy UB. W efekcie dotychczasowych członków władz spółdzielni skłoniono do opuszczenia sali, obrzucając ich epitetami, a następnie funkcjonariusze UB, pod groźbą użycia broni, dokonali ich rewizji. W miejsce dotychczasowej Rady Nadzorczej powołano nową, w której znalazły się osoby zaakceptowane przez KP PPR w Mrągowie¹⁷.

Jesienią 1946 r., w myśl dekretu o zniesieniu izb rolniczych, Zarząd Wojewódzki i zarządy powiatowe ZSch przystąpiły do przejścia pracowników i majątku Izby Rolniczej w Olsztynie i powiatowych Biur Rolnych, pełniących rzeczywistą rolę samorządu chłopskiego¹⁸. Likwidacja izb rolniczych była kolejnym krokiem w przejmowaniu wpływów na wsi przez PPR. W województwie olsztyńskim proces ten przebiegł bez większych oporów ze strony dotychczasowych pracowników Izby. Wynikało to m.in. z faktu piastowania funkcji jej prezesa przez Edwarda Szymańskiego, członka PPR, choć przejęty personel Izby nie budził zaufania komunistów. W kwietniu 1947 r. Sokołowski zanotował: „Obecnie kładziemy nacisk na uzdrowienie pracy w b.[yłej] Izbie Rolniczej i Biurach Rolnych /czystka aparatu z elementów nieodpowiednich/”. Jak dodał, robiono to powoli, aby nie zdeorganizować pracy Stacji Ochrony Roślin oraz Kół Gospodyń Wiejskich¹⁹.

Rozwój struktur organizacyjnych ZSch i działalności spółdzielni samopomocowych w województwie olsztyńskim postępował dość wolno. Do Zjazdu Wojewódzkiego ZSch,

¹⁶ APO, KW PPR, 1073/147, Sprawozdanie z pracy WZ ZSch w Olsztynie od 1 IV 1946 r. do 1 IV 1947 r., k. 24.

¹⁷ AZHRL, PSL, 166, k. 94; APO, UP, 76, k. 125, zob. także B. Łukaszewicz, op. cit., s. 59–60.

¹⁸ Wraz z majątkiem ZSch przejął także większość dotychczasowych zadań izb rolniczych „w zakresie przedstawicielstwa i obrony interesów rolnictwa, samodzielnego przedsięwzięcia środków do wszechstronnego popierania rolnictwa, współdziałania z władzami państwowymi i samorządowymi w sprawach rolnictwa”, zob. Dekret z 26 VIII 1946 r. o zniesieniu izb rolniczych, Dz. U. 1946, nr 47, poz. 265. Zob. także: APO, ZW ZSch, 901/47, Sprawozdanie Wydziału Rolniczego ZW ZSch w Olsztynie za 1947 r., k. 2.

¹⁹ APO, KW PPR, 1073/147, Sprawozdanie z pracy WZ ZSch w Olsztynie od 1 IV 1946 r. do 1 IV 1947 r., k. 24. Od jesieni ZSch przejął dotychczasowe zadania izb rolniczych i powiatowych biur rolnych m.in. z zakresu ochrony roślin i doradztwa rolniczego.

który się odbył 19 listopada 1946 r., liczba członków związku wynosiła 23 898 osób. Do tego czasu zdołano zorganizować 52 spółdzielnie liczące 6889 członków. W kolejnych miesiącach liczby te rosły. Do 1 kwietnia 1947 r. związek liczył 31 472 członków, a liczba spółdzielni wzrosła do 82. Jednak wbrew nadziejom komunistów, wraz z członkostwem nie następował proces upartyjnienia chłopów. Blisko 75% członków ZSCh na Warmii i Mazurach stanowili wówczas bezpartyjni²⁰. W kwietniu 1948 r. liczba gminnych spółdzielni SCh wynosiła już 143, a ogólna liczba członków ZSCh wzrosła do 45 403 osób, z czego niespełna 22% stanowili członkowie PPR²¹. Wspomnieć warto także, że pracownicy etatowi związku tworzyli rozbudowany aparat biurokratyczny. Według wykazów z kwietnia 1948 r. struktury wojewódzkie ZSCh liczyły 75 pracowników, powiatowe 322, gminne 167, a gromadzkie 1666 pracowników²², choć dodajmy, że obsadzenie stanowisk w terenie było w tym czasie stałym problemem²³.

Związek Samopomocy Chłopskiej na terenie Warmii i Mazur w pierwszym okresie swej działalności (1945–1948), poza organizowaniem spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, angażował się we wszystkie większe akcje podejmowane przez władze na wsi. Włączył się także w realizację zadań zawierających elementy „polityki klasowej”, której początki dostrzec można już w pierwszych miesiącach po przejęciu przez komunistów władzy. Jej znamiona pojawiły się w systemie obciążeń wsi, realizowanym w latach 1945–1947. Różnicowanie wysokości świadczeń rzeczowych lub podatku gruntowego poprzez zastosowany system progresji, było elementem, który zaliczyć można do narzędzi „polityki klasowej” na wsi. Co prawda rozpiętość norm obciążeń określona przez skalę progresji nie była w tym czasie jeszcze zbyt duża, ale świadczyła o niejednakowym traktowaniu chłopskich podatników²⁴. Podobne, nierówne traktowanie chłopów, wynikające z ich statusu majątkowego, dotyczyło akcji kredytowej. Przypomnijmy, że członkowie komisji rozpatrujących wnioski kredytowe, składane przez rolników, zwracać mieli uwagę na to, aby w pierwszej kolejności pozytywnie rozpatrywano podania drobnych i średniorolnych chłopów²⁵. ZSCh czynnie uczestniczył w powyższych działa-

²⁰ Ibidem, Sprawozdanie z pracy ZW ZSCh w Olsztynie od 1 IV 1946 r. do 1 IV 1947 r., k. 24; ibidem, Sprawozdanie za kwiecień 1948 r. Wydziału Spółdzielczego ZW ZSCh w Olsztynie, k. 101.

²¹ Ibidem, Sprawozdanie ZW ZSCh o położeniu rolnictwa w województwie olsztyńskim za miesiąc maj 1948 r. Organizacje zawodowe i społeczne, k. 118.

²² Ibidem, Sprawozdanie z działalności Referatu Personalnego ZW ZSCh w Olsztynie za miesiąc kwiecień 1948 r., k. 74–75; ibidem, Stan sieci organizacyjnej ZSCh województwa olsztyńskiego, czerwiec 1948, k. 130.

²³ APO, ZW ZSCh, 901/47, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjno-Społecznego ZW ZSCh w Olsztynie za 1947 r., k. 20v.

²⁴ Rozpiętość norm w podatku gruntowym wynosiła 1:2, a w obowiązkowych dostawach wzrosła od 1:2 w 1946 r. do 1:6 w 1948 r., zob. R. Winiewska, *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce 1944–1955*, Warszawa 1961, s. 24, 42.

²⁵ Szerzej na temat kredytowania rolnictwa na Warmii i Mazurach zob. D. Łaniec, *Kredytowanie rolnictwa województwa olsztyńskiego w latach 1945–1948*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1979, nr 1, s. 44–47.

niach poprzez nadzór nad przejmowaniem zboża ze świadczeń rzeczowych i jego skupem a także uczestnictwem w komisjach rozdziału kredytów rolnych i opiniowaniem wniosków kredytowych²⁶. Poza tym ZSCh angażował się w akcje związane z organizowaniem zaopatrzenia chłopów w materiał siewny, w organizację omłotów, przejmowanie przedsiębiorstw rolnych, rozdział inwentarza z dostaw UNRRA, wsparcie akcji osadniczej, szczególnie osadnictwa grupowego²⁷. Te ostatnie działania, mające ułatwić chłopom zagospodarowanie, były realizowane także z uwzględnieniem „kryteriów klasowych”. Związek miał pilnować, aby wsparcie chłopów, poprzez odpowiedni rozdział środków, było kierowane do gospodarstw drobnych i średnich, a z drugiej strony, aby świadczenia i zobowiązania były egzekwowane przede wszystkim od gospodarstw większych i bogatszych. Dodajmy, że ZSCh zaangażował się w tym czasie także w działalność polityczną. Na przełomie 1946 i 1947 r. włączył się w kampanię wyborczą przed wyborami sejmowymi, agitując na wsi za głosowaniem na partie tzw. Bloku Demokratycznego²⁸.

Po wyborach sejmowych, zgodnie z wytycznymi władz centralnych, zalecono ZSCh zaostrzenie walki na wsi, gdyż, jak przekonywano w rezolucji Sekretariatu KC PPR, „na tle politycznych zwycięstw demokracji ludowej zaostrza się walka z reakcją na odcinku gospodarczym i zawodowym”²⁹. Do zdań ZSCh i kierowanych przez niego spółdzielni dołączono walkę o realizację opisanego już wyżej skupu zboża. Ogniwa gminne, podejmując ją, miały jednocześnie przystąpić do kampanii uświadamiającej chłopów, w której miano ich przekonywać, że jest to element walki przeciwko marżom spekulacyjnym, przeciwko nadmiernym wahaniom cen zboża, które miały być korzystne dla „garstki bogaczy ze szkodą dla większości chłopów”. Poza tym argumentowano, że akcja skupu miała przelożyć się na wzrost importu maszyn rolniczych i koni w wyniku odciążenia Ministerstwa Aprobizacji od obowiązku sprowadzania zboża z zagranicy³⁰. Innym przykładem polityki klasowej i jednocześnie wprowadzania elementów współzawodnictwa i zespołowości w rolnictwie było organizowanie po wyborach sejmowych z 1947 r. tzw. gospodarstw przodowniczych, czyli grupowania gospodarstw w zespoły, pracujące pod kierownictwem obranego przodownika. W województwie olsztyńskim w celu

²⁶ APO, ZW ZSCh, 901/44, Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Rozprowadzania Kredytów dla drobnego rolnictwa, 22 VI 1946, k. 31.

²⁷ APO, KW PPR, 1073/147, Sprawozdanie od powstania Zarządu SCh w Okręgu Mazurskim do 1 III 1946 r., 3 III 1946 r., k. 13; M. Porzuczek, op. cit., s. 405.

²⁸ W sprawozdaniu Wydziału Organizacyjno-Społecznego ZW ZSCh w Olsztynie czytamy: „inspektorzy brali czynny udział w kampanii wyborczej do Sejmu Ustawodawczego. Powołano trójki wyborcze w powiatach i w województwie, obsługiwano i organizowano wiece przedwyborcze”. Poza tym w dniu wyborów inspektorzy zorganizowali w niektórych wsiach zainscenizowane manifestacje małorolnych i średniorolnych chłopów, wyposażonych w transparenty zachęcające do głosowania na listę Bloku Demokratycznego, zob. APO, ZW ZSCh, 901/47, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjno-Społecznego ZW ZSCh w Olsztynie za 1947 r., k. 19.

²⁹ APO, KW PPR, 1073/147, Rezolucja Sekretariatu KC PPR o zadaniach peperców w Związku Samopomocy Chłopskiej, lipiec 1947 r., k. 43.

³⁰ Ibidem, k. 45.

koordynowania tej akcji powołano 34 instruktorów powiatowych i rejonowych. Według oficjalnych danych do końca 1947 r. akcja objęła 286 zespołów z 382 wsi, do których włączono 2817 gospodarstw³¹.

Elementem włączania rolnictwa w strefę wpływów spółdzielczości samopomocowej było tworzenie przez ZSCh tzw. wsi samopomocowych, nawiązujących częściowo do przedwojennych idei wsi spółdzielczych. Wsie samopomocowe rozwijały działalność wokół spółdzielni zaopatrzenia i zbytu, przeorganizowywanych na spółdzielnie działające na zasadach spółdzielni samopomocowych. Początkowo ich zadaniem była odbudowa wsi przy wykorzystaniu inicjatywy i zaangażowania chłopów, wspartych przez kredyty państwowe. Spółdzielnie w tych wsiach korzystały z tych środków, które mogły przeznaczać na inwestycje i przedsięwzięcia służące mieszkańcom wsi, m.in. na elektryfikację, uruchamianie drobnych zakładów przetwórczych, budowę dróg, tworzenie ośrodków maszynowych itp.³² Ta z pozoru ciekawa inicjatywa, koordynowana przez ZSCh, miała jednak także inny cel. Zachęcanie chłopów do podejmowania zespołowych działań miało iść w parze z przekonaniem o wyższości tej formy pracy nad pracą indywidualną³³. Typowanie wsi samopomocowych było więc uwarunkowane politycznie. Jak podkreślał podczas zebrania Wojewódzkiego Komitetu Wsi Samopomocowych w Olsztynie jego przewodniczący, Leon Moraczewski, „wieś samopomocowa musi być wsią wzorową, stojącą na najwyższym poziomie pod względem urobienia społecznego [...]. Żeby to osiągnąć, trzeba przede wszystkim uspołecnić wieś, uświadomić politycznie”³⁴. Wiązanie chłopów ze spółdzielczością kontrolowaną przez państwo szło więc w parze z potrzebą kształtowania ich postaw wobec wspólnych, zespołowych, kolektywnych przedsięwzięć. Dodajmy, że do stycznia 1948 r. zorganizowano na Warmii i Mazurach 6 wsi samopomocowych, a do końca 1948 r. 29. Skupiały one 2261 gospodarstw³⁵. Od połowy 1948 r. wsiom samopomocowym przypisano szczególne znaczenie³⁶. Na ich bazie

³¹ APO, ZW ZSCh, 901/47, Sprawozdanie Wydziału Rolniczego i Zrzeszeń Branżowych przy ZW ZSCh w Olsztynie za rok 1947, k. 29; *Rocznik statystyczny 1948*, Warszawa 1949, tabl., V/33, s. 56.

³² J. Kaliński, *Forsowna kolektywizacja rolnictwa (1948–1956)*, „Kwartalnik Historyczny” 1984, nr 1, s. 112; S. Jarecka-Kimłowska, *Polityka spółdzielcza...*, s. 49 i nn.

³³ K. Robakowski, *Spoleczno-polityczne problemy rozwoju spółdzielczości produkcyjnej w Polsce w latach 1944–1956*, Poznań 1986, s. 61.

³⁴ APO, ZW ZSCh, 901/141, Protokół z konferencji w sprawie wsi samopomocowych odbytej 25 I 1948 r. w lokalu ZW ZSCh w Olsztynie, k. 60.

³⁵ Pierwszymi wsiami samopomocowymi w województwie olsztyńskim były: Hilarowo (powiat lidzbarski), Klebark (powiat olsztyński), Łukta (powiat ostródzki), Skotowo (powiat nidzicki), Szymanowo (powiat morąski) oraz Trosy (powiat giżycki), zob. ibidem, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Komitetu Wsi Samopomocowych w Olsztynie za okres 10 XII 1947 r. – 20 I 1948 r., k. 63; ibidem, Sprawozdanie Wojewódzkiego Komitetu Wsi Samopomocowych w Olsztynie za okres 10 XII 1947 – 20 IX 1948 r., k. 58; AAN, MRiRR, 162/1141, Wykaz wsi samopomocowych na terenie województwa olsztyńskiego według danych WZ ZSCh z 3 XI 1948 r., b.p.

³⁶ S. Jarecka-Kimłowska, *Polityka spółdzielcza...*, s. 51.

zamierzano tworzyć spółdzielnie produkcyjne. Podczas zebrania powołującego, w miejsce trzyosobowego Wojewódzkiego Komitetu Wsi Samopomocowych, trzynastoosobową komisję z wojewodą Wiktorem Jaśkiewiczem na czele, kierownik Wydziału Rolnego KW PPR, Stanisław Lange, stwierdził: „Wszystkie samopomocowe są załącznikiem spółdzielni produkcyjnych, dlatego też w typowaniu ich musimy zwrócić uwagę na ich oblicze klasowe, polityczne”³⁷. Z kolei sekretarz ZW ZSCh w Olsztynie, Antoni Bober, dodał: „Organizowanie wsi samopomocowych nie jest celem, lecz środkiem do przyszłego montowania spółdzielni produkcyjnych. Poprzez wsie samopomocowe oddziaływać będziemy na chłopów wychowawczo, aby oni później dobrowolnie przystąpili do spółdzielni”³⁸.

Do ważnych zadań podjętych na wsi przez ZSCh w drugiej połowie 1947 r. zaliczyć należy także „tworzenie ośrodków maszyn rolniczych i walkę o siłę pociągową dla drobnego i średniego chłopów”³⁹. W zamyśle rządzących ośrodki maszynowe miały organizować pomoc dla małych i średniorolnych chłopów w pracach polowych, uniezależniając ich od bogatszych chłopów. Poza tym od końca 1947 r. ZSCh włączono w zorganizowanie obowiązkowego systemu pomocy sąsiedzkiej⁴⁰, w ramach którego zamożniejsi gospodarze, posiadający siłę pociągową i narzędzia rolnicze, mieli świadczyć usługi innym, nieposiadającym inwentarza. Oba zadania w pełni rozwinięto już po przełomie w polityce rolnej z połowy 1948 r., tutaj więc poprzestaniemy na ich zasygnalizowaniu.

Chłopi byli nieufni wobec ZSCh. Obawiali się, że organizacja utworzona przez PPR, brutalnie łamiąc tradycyjny porządek społeczny na wsi, zaprowadzi ich do kołchozu. Brak wyraźnie określonych kompetencji zawodowych i spółdzielczych, niedołność ogrodników terenowych i liczne nadużycia w zarządach ZSCh i spółdzielniach samopomocowych nie wpływały na popularność tej organizacji⁴¹. Prezes ZW ZSCh w Olsztynie, Michał Sokołowski, pisał w 1947 r. o kompromitowaniu związku przez – wymienionych z nazwiska – pracowników szczebla wojewódzkiego i powiatowego, będących jednocześnie członkami PPR, którzy mieli dopuszczać się kradzieży, nadużyć, pijaństwa itp. Na koniec swego sprawozdania Sokołowski skonstatował, że na „partyjniakach można się oprzeć” w niewielkim stopniu⁴². Spróbujmy więc odpowiedzieć na pytanie: czym można wytłumaczyć wstępowanie chłopów do ZSCh i spółdzielni gminnych

³⁷ APO ZW ZSCh, 901/141, Protokół z posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Wsi Samopomocowych odbytego 25 IX 1948 r., k. 83.

³⁸ Ibidem.

³⁹ APO, KW PPR, 1073/147, Rezolucja Sekretariatu KC PPR o zadaniach kooperatorów w Związku Samopomocy Chłopskiej, lipiec 1947, k. 44.

⁴⁰ Zob. Dekret z 12 IX 1947 r. o pomocy sąsiedzkiej w rolnictwie, Dz. U. 1947, nr 59 poz. 320.

⁴¹ A. Mieczkowski, op. cit., s. 78.

⁴² APO, KW PPR, 1073/147, Sprawozdanie z pracy WZ ZSCh w Olsztynie od 1 IV 1946 r. do 1 IV 1947 r., k. 25.

Samopomocy Chłopskiej? Ich członkostwo tłumaczyć należy tym, że dzięki niemu mogli liczyć na pozytywne rozpatrzenie podań o przydział środków produkcji rolnej, opiniowanych przez ZSCh lub środków bezpośrednio dystrybuowanych przez spółdzielnie SCh. Często była to jedyna szansa na zaopatrzenie się w niezbędne materiały i narzędzia do produkcji rolnej i artykuły przemysłowe wykorzystywane w gospodarstwie domowym. Choć dodać należy, że zaopatrzenie spółdzielni było niewystarczające. Chłopi skarżyli się, że w wielu spółdzielniach „wódki można zawsze dostać, ale artykułów codziennego użytku często brak”⁴³.

* * *

Związek Samopomocy Chłopskiej z jednej więc strony kształtował oblicze ideowe chłopów, wskazując „właściwe” postawy wobec rządzących i negatywny stosunek, jaki należy okazać wobec zamożnych rolników, z drugiej zaś uzależniał gospodarzo chłopów od kontrolowanych przez władze, uniwersalnych spółdzielni samopomocowych. Działalność ZSCh na wsi do połowy 1948 r. podsumował jego sekretarz generalny, Mieczysław Bodalski, podczas lipcowego plenum KC PPR w 1948 r., podkreślając, że związek ten pełnił wówczas ważną rolę w „ekonomicznej walce, jak również w walce o zdrową ideologiczną nadbudowę w realizacji socjalizmu na wsi”⁴⁴. Rola, jaką odegrał ZSCh w pierwszym okresie zagospodarowania olsztyńskiej wsi, sprowadzała się więc do przenoszenia na wieś polityki PPR, segregowania ludności wiejskiej, uzależniania pomocy państwa w przydziale środków finansowych i środków produkcji rolnej od powierzchni gospodarstw, prób przejęcia kontroli nad małą i średniorolną ludnością wiejską, jak zakładano, potencjalnym sprzymierzeńcem partii na wsi. Niektóre inicjatywy, jak organizacja zespołów gospodarstw przodowniczych czy tworzenie wsi samopomocowych, inicjujących kolektywne działania chłopów, budzą nieodparte skojarzenia z późniejszą kolektywizacją wsi. Podkreślmy jednak, że były one wówczas sceptycznie przyjmowane przez chłopów.

Od połowy 1948 r., wraz z ogłoszeniem programu kolektywizacji wsi, „polityka klasowa” przerodziła się w ostrą „walkę klasową”, prowadzoną m.in. poprzez progresywne podatki i obowiązkowe dostawy oraz ich brutalną egzekucję, domiary, przymusowe omłoty, ograniczenie dostępu do maszyn rolniczych w ośrodkach maszynowych, utrudnienia w zakupie deficytowych towarów itp.⁴⁵ W „walce” tej ZSCh zszedł na „drugi

⁴³ Ibidem, Sprawozdanie ZW ZSCh w Olsztynie z akcji wyborczej w gromadach, 7 XII 1948 r., k. 232.

⁴⁴ Dodajmy, że w całym kraju ZSCh liczył wówczas 1 030 000 członków. Od stycznia 1948 r. związek zorganizował i zreorganizował 17 zrzeszeń branżowych, „oczyszczając” odrębne dotychczas samodzielne zrzeszenia „zaśmiecone przez bogaczy wiejskich”, zob. M. Bodalski, *Głos w dyskusji zabranej podczas Plenum KC PPR 6–7 VII 1948 r.*, „Nowe Drogi” 1948, nr 10, s. 112.

⁴⁵ Szerzej zob. R. Gross, *Obciążenia gospodarstw chłopskich na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, „Echa Przeszłości” 2015, t. XVI, s. 195–221.

plan”, a na czoło wysunęły się terenowe ogniwa PPR/PZPR, przedstawiciele lokalnych władz i administracji rolnej, aparat skupu, a także UB i MO. Działalność gospodarcza ZSCh uległa natomiast ograniczeniu. Od połowy 1948 r. związek skupił się przede wszystkim na tzw. działalności kulturalno-oświatowej na wsi⁴⁶.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Zespoły:

Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej

Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych

Zarząd Główny Związku Samopomocy Chłopskiej

Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego

Zespół:

Polskie Stronnictwo Ludowe

Archiwum Państwowe w Olsztynie

Zespoły:

Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Olsztynie

Wojewódzki Urząd Ziemski w Olsztynie

Urząd Wojewódzki w Olsztynie

Zarząd Wojewódzki Związku Samopomocy Chłopskiej w Olsztynie

Źródła drukowane

Bodalski M., *Głos w dyskusji zabrany podczas Plenum KC PPR 6–7 VII 1948 r.*, „Nowe Drogi” 1948, nr 10, s. 112

Kongres Związku Samopomocy Chłopskiej w Lublinie w dniach 30–31 grudnia 1944 r. Sprawozdanie stenograficzne, Lublin 1945

Opracowania i artykuły

Jarecka-Kimłowska S., *Polityka spółdzielcza na wsi polskiej w latach 1944–1970 (przyczynek do genezy polityki spółdzielczej w rolnictwie)*, Warszawa 1978.

Jarecka-Kimłowska S., *Z problemów spółdzielczości wiejskiej w Polsce w latach 1944–1957*, Warszawa 1977.

⁴⁶ Powstanie w połowie 1948 r. spółdzielczych central branżowych pozbawiło ZSCh wpływu na spółdzielczość wiejską. Związek przekazał także administracji rolnej kadry instruktorskie i funkcje przejętych izb rolniczych. Poza tym likwidacji uległy zrzeszenia branżowe. Pozostawiono jedynie na krótko w gestii ZSCh tzw. grupy producentów, które szybko upadły, zob.: Cz. Szczepańczyk, op. cit., s. 48–51, 58–59; S. Jarecka-Kimłowska, *Z problemów...*, s. 91.

- Kaliński J., *Forsowna kolektywizacja rolnictwa (1948–1956)*, „Kwartalnik Historyczny” 1984, nr 1, s. 111–136.
- Łaniec D., *Kredytowanie rolnictwa województwa olsztyńskiego w latach 1945–1948*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1979, nr 1, s. 44–47.
- Łukaszewicz B., *Polskie Stronnictwo Ludowe na Warmii i Mazurach w latach 1945–1949*, Olsztyn 1991.
- Mieczkowski A., *Geneza i działalność polityczna Stronnictwa Ludowego 1944–1949*, Lublin 1987.
- Nadolski M., *Komuniści wobec chłopów Polsce. Mity i rzeczywistość*, Warszawa 1993.
- Porzuczek M., *Udział Związku Samopomocy Chłopskiej w zagospodarowaniu Warmii i Mazur*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1967, nr 3, s. 405–418.
- Robakowski K., *Spółeczno-polityczne problemy rozwoju spółdzielczości produkcyjnej w Polsce w latach 1944–1956*, Poznań 1986.
- Szczepańczyk Cz., *Związek Samopomocy Chłopskiej w latach 1944/1945–1956/1957*, Kielce 1992.
- Winiewska R., *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce 1944–1955*, Warszawa 1961.

Prasa

- Komunikat z posiedzenia Centralnej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Demokratycznych*, „Robotnik” 1944, nr 16 z 28 XI.

Farmers' Self-Help Union in the Olsztyn region (1945-1948). The beginnings of class politics

Summary: The article analyzes the role of the Farmers' Self-Help Union (FSU) in the implementation of communist policies in rural areas of the Olsztyn region in 1945–1948. The author discusses the circumstances surrounding the establishment of the FSU and the Farmers' Cooperative, government policies targeting farmers, and the implementation of the socialist doctrine which aimed to separate agricultural workers based on the size of their farmsteads, provide less affluent farmers with privileged access to resources and discriminate wealthy farmers.

Key words: Farmers' Self-Help Union, rural areas, class politics, farmers